

משפטים

"אם כסף": חובת העיסוק בדברי הרשות

מבוסס על: לקוטי שיחות חלק י"א, שיחה ב' לפרשת משפטים (אותיות ח-ג)

- "אם כסף תלוה את עמי": האם הלוואת כספים לחבר הנמצא במצוקה הינה רשות או חובה?
- "כל 'אם' שבתורה רשות חוץ מג'": מהו המיוחד בפסוקים אלה ומהו הקשר עם רבי ישמעאל?
- הקב"ה מזמין הפרנסה לכל בשר - איך יכול להיות בכלל מצב בו יהודי זקוק להלוואה כספית?
- "רשות או חובה": בין עבודת הצדיקים (רבי ישמעאל) לעבודת בעלי התשובה (רבי עקיבא).

מקור 1

משפטים כב, כד: אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנשה לא תשימון עליו נשך.

רש"י: אם כסף תלוה את עמי. רבי ישמעאל אומר: כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג'. וזה א' מהן.

"אם כסף תלוה את עמי" - מצוות ההלוואה הינה חובה ולא רשות.

מקור 2

רש"י על יתרו כ, כב: ואם מזבח אבנים. רבי ישמעאל אומר: כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מג'; "ואם מזבח אבנים תעשה לי" - הרי אם זה משמש בלשון כפאשר וכאשר תעשה לי מזבח אבנים לא תבנה אתהן גזית שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים. שנאמר "אבנים שלמות תבנה" (תבא כו, ו). וכן "אם כסף תלוה" - חובה הוא שנאמר "והעבט תעביטנו" (ראה טו, ח) ואף זה משמש בלשון כפאשר. וכן "אם תקריב מנחת בכורים" (ויקרא ב, יד) - זה מנחת העומר שהיא חובה, ועל כרחק אין אם הללו תלויין אלא ודאין בלשון כפאשר הם משמשים.

כללו של רבי ישמעאל: שלשת המקרים בהם 'אם' הוא חובה. לכאורה ישנם בתורה הרבה יותר מקרים בסגנון זה...

מקור 3

לקוטי שיחות: הכלל שאמר רבי ישמעאל אינו כולל אלא אותם מקומות בתורה שתכן ענינם הוא בגדר "רשות" ו"חובה"; מה שאין כן במקום שה"אם" מדבר בענין שהוא ספור דברים ותנאי; או אפלו בדבר שיש בו חיוב, אבל מוכחא מלתא שלא נאמר בתור צווי וחובה - הרי כל כגון אלו מלכתחלה אינם נכנסים בכללו של רבי ישמעאל.

כללו של רבי ישמעאל מתייחס רק לפסוקים המגדירים היתרו או חיובו של מעשה מסוים.

מקור 4

רש"י על בשלח טז, לב: [מלא העמר (מן) ממנו, למשמרת] לדרתיכם. בימי ירמיהו. כשהיה ירמיהו מוכיחם למה אין אתם עוסקים בתורה? והם אומרים 'נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה? מהיכן נתפרנס?!', הוציא להם צנצנת המן, אמר להם .. ראו בזה נתפרנסו אבותיכם הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו.

סיפור ה'מן' מלמדנו לכאורה שהזדקקות האדם להלוואה באה רק כתוצאה מליקוי מסוים בהנהגתו.

לקוטי שיחות: לכאורה מוכח מזה שכפאשר הנהגת איש ישראל היא כהוראת התורה, הרי גם פרנסתו המזמנת לו מהקב"ה היא שלמה, בכל צרכיו, ובמילא לא יצטרך גם לגמילות חסדים - ובדגמת אוקלי המן.

ולפי זה היה אפשר לומר ש"אם כסף תלוה" אינו חובה: (א) אין זה מצב רגיל שבן ישראל יתנהג הפך מהוראת התורה (בכללות סדר הנהגת תייו), ואם פן לא שייך בזה גדר חובה; (ב) מכיין שהוא חטא ופגם כו', יש לומר שאין חובה להלוות לו.

מקור 5

גמרא ברכות לה, ב: ... "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד" (יהושע א, ח), יכל דברים ככתבן? תלמוד לומר: "ואספת דגנה" (עקב יא, יד) - הנהג בהן מנהג דרך ארץ, דברי רבי ישמעאל; רבי שמעון בן יוחאי אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה .. וקצר בשעת קצירה .. תורה מה תהא עליה? אלא: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי אחרים; .. ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום - מלאכתן נעשית על ידי עצמן.

לשיטת רבי ישמעאל, עיסוק האדם בפרנסה הוא נחוץ. ממילא, הכשול בהשתדלות יותר שכיח, ומחייב ההלוואה.

לקוטי שיחות: גם לשיטת רבי ישמעאל, אם האדם מתנהג בענייני העסק כראוי, בזהירות מכל אסור וכו' ובקביעת עתים לתורה וכו', יזמין לו הקב"ה פרנסתו הנחוצה לו מבלי שיצטרך להלוואה. ובכל זאת מפיון שצריך הוא להשתדל בפרנסתו בדרכי הטבע, הרי בנקל יוכל ליפשל במדת (כמותה ואיכותה של) ההשתדלות ולבוא למצב שיהיה זקוק להלוואה; ופשוט שבאפן כזה ובמציאות רגילה כזו, שנכשל בדבר שקשה לזהר בו, יש "חובה" להלוות לו.

מקור 6

לקוטי שיחות: מצינו פלוגתא בגמרא (סוטה ג, א) בכמה דברים שאין בהם הכרע אם פרושם רשות או חובה - ששיטתו של רבי ישמעאל היא שיש לפרשם "רשות", ושיטתו של רבי עקיבא - שהם "חובה".
ולכן רש"י מביא מאמר זה בשמו של רבי ישמעאל, בכדי לרמוז שבאלו השלשה מקומות יש הכרח גמור לפרש שהוא חובה.

מחלוקת רבי ישמעאל ורבי עקיבא על הפסוקים בהם אין הכרע ל'רשות' או ל'חובה'.

מקור 7

לקוטי שיחות: רבי ישמעאל היה כהן גדול. ענינו של כהן הוא שמצד תולדתו "קדוש הוא לאלקיו" (אמור כא, ז), ואפן עבודתו הוא עבודת הצדיקים.
רבי עקיבא היה בן גרים, התחיל ללמד תורה בהיותו בן ארבעים שנה, ומזה - שעבודתו היתה בקו התשובה.

החילוק הפנימי בין רבי ישמעאל (עבודת הצדיקים) ורבי עקיבא (בעלי התשובה)

מקור 8

ספרא קדושים ד, ט: לא יאמר אדם .. אי אפשר לאכל בשר חזיר, אבל: אפשרי מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי.

המגיד ממזריטש: כן צריך לומר מי שלא חטא מעולם. אבל הבעל תשובה - להיות ש"סורו רע", שבו עלולה יותר ההשפכות לרע - צריך הוא לומר "אי אפשרי כו".

ההוראה: הבעל תשובה זקוק לזהירות יתירה מן הצדיק. ולכן, גם בירור דברי הרשות הם בבחינת חובה עבורו.

לקוטי שיחות: על דרך זה הוא גם בענין רשות וחובה: כשהנדון הוא בצדיק - די לו בעבודתו בשאר הדברים [שהם חובה], גם אם לא יתעסק לברר ולזכף את הדבר שאין לו הכרע, ועבודתו בדבר הנה היא בבחינת "רשות"; מה שאין כן הבעל תשובה, שזקוק לזריזות ולזהירות יתרה, ואם היה רגיל לקרות דף אחד צריך לקרות שני דפים - חובה עבורו.
ולכן רבי עקיבא, שעבודתו היא בקו התשובה, סובר שחובה הוא לברר ולזכף דברים אלה.

